

ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

План

1. Усиновлення.
2. Опіка та піклування над дітьми.
3. Патронат над дітьми.
4. Прийомна сім'я.
5. Дитячий будинок сімейного типу.

1. УСИНОВЛЕННЯ.

1.1. Поняття та сутність усиновлення

Конвенція про права дитини, учасницею якої є і Україна, передбачає, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайвищих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою, яка забезпечує зміну догляду за дитиною.

Стаття 52 Конституції України покладає на державу вирішення питань по утриманню та вихованню дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Виходячи з цього, СК називає усиновлення однією з форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, поряд з опікою та піклуванням, патронатом, прийомною сім'єю, а також дитячим будинком сімейного типу.

За допомогою усиновлення усуваються несприятливі для формування особистості дитини обставини і створюються умови, які найбільш близькі до тих, що складаються у сім'ї. Але за сучасних умов у випадках, передбачених законом, батьками дитини можуть бути особи, які не мають з ним генного зв'язку, зокрема, при народженні дитини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (штучне запліднення, сурогатна матір), визнання батьківства особою, яка знає, що вона насправді не є батьком дитини і таке інше, тобто право на існування поряд з біологічним отримало і соціальне батьківство та материнство. СК враховує це, встановлюючи, що сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства (ч. 4 ст. 3).

Усиновлення — правовий інститут, що здійснюється в інтересах дитини єдиний або обидва батьки якої: померли, невідомі, позбавлені батьківських прав, визнані в судовому порядку недієздатними, безвісно відсутніми чи оголошені померлими; дали згоду на усиновлення; понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги і турботи.

В основу організаційно-правового механізму щодо усиновлення в Україні закладені принципи, які відповідають міжнародним вимогам: кожна дитина має право на виховання в сім'ї; пріоритетним є національне усиновлення; міжнародне усиновлення розглядається як альтернатива тільки тоді, коли були вичерпані всі можливості щодо передачі під опіку, піклування, на усиновлення чи виховання в сім'ї громадян України; вирішення усіх процедурних питань усиновлення дитини із додержанням чинного законодавства України; заборона посередницької комерційної діяльності щодо усиновлення дітей; укладення з іноземними державами договорів про правову допомогу; здійснення контролю за умовами утримання та виховання дітей у сім'ях іноземців. Рішення щодо усиновлення дитини провадиться в Україні тільки в судовому порядку, за виключенням

усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України (ч. 1 ст. 282 СК).

Облік осіб, які бажають усиновити дитину, ведеться системою державних органів: відділами та управліннями районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад, на які покладається безпосереднє ведення справ щодо опіки та піклування, органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, структурними підрозділами обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Облік громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дітей, ведеться виключно центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. (ст. 215 СК).

Облік дітей, які залишилися без батьківського піклування і можуть бути усиновлені здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, основними завданнями якого є формування банку даних про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, надання громадянам України та іноземцям необхідної інформації про дітей, стосовно яких виникли підстави для усиновлення.

Усиновлення — це юридичний акт, який є складним за своїм фактичним складом і включає волевиявлення усиновлювача (ст. 223 СК) **та рішення суду** (ст. 224 СК). Що стосується згоди інших осіб та органів на усиновлення, а саме: дитини (ст. 218 СК), батьків (ст. 217 СК), опікуна, піклувальника (ст. 221 СК), закладу охорони здоров'я або навчального закладу (ст. 222 СК), то вони не входять до складу юридичних фактів, які тягнуть виникнення усиновлення, бо у певних випадках усиновлення провадиться і без їх згоди (частини 3, 4 ст. 218; ст. 219 СК; ч. 3 ст. 221СК).

Усиновлення одночасно встановлює і припиняє певні відносини. У день набрання чинності рішенням суду про усиновлення між усиновлювачем і усиновленим виникають правовідносини аналогічні батьківським і водночас втрачається правовий зв'язок між усиновленим та його батьками і родичами. Хоча з цього правила можуть бути і виключення. Наприклад, при усиновленні дитини однією особою особисті та майнові права і обов'язки можуть бути збережені за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка (п. 2 ч. 1 ст. 232 СК).

Суб'єкти відносин щодо усиновлення. Суб'єктами відносин щодо усиновлення є усиновлювачі та усиновлені. Відповідно до ст. 208 СК **усиновленою** може бути дитина, а виходячи зі ст. 6 СК, яка встановлює, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, усиновлення за правилом відбувається відносно неповнолітніх дітей. Це цілком виправдано, бо саме неповнолітня дитина потребує належного забезпечення та сімейного виховання.

СК встановив можливість при виняткових обставинах усиновлення повнолітньої особи (ст. 208). Це можливо у разі, якщо повнолітня особа, наприклад, не має матері, батька, тобто є сиротою чи була позбавлена батьківського піклування та ці умови настали до досягнення нею повноліття. Хоча закон не наводить навіть приблизного переліку таких обставин, вважаємо, що в першу чергу тут повинні враховуватися не лише інтереси повнолітньої особи, а також і інтереси усиновлювача. Про це свідчить норма, яка встановлює, що суд має брати до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, можливість спільного проживання з усиновленим, стан здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення (абз. 2 ч. 2 ст. 208, ч. 4 ст. 224 СК). Тобто можна припустити, що це може бути знаходження усиновлювача на момент усиновлення у скрутному становищі за умови, що він піклувався про дитину у той час, коли вона була неповнолітньою; що цих осіб поєднують родинні зв'язки, про що вони не знали; втрата

усиновлювачем єдиної рідної дитини у похилому віці та таке інше. Не можна погодитися з позицією тих авторів, які вважають, що це можливо лише за умови, якщо між особою, яка бажає усиновити повнолітню особу, і особою, яку прагнуть усиновити, ще до досягнення останньою повноліття склалися відносини як між усиновлювачем та усиновленою дитиною, але надання таким відносинам передбаченої законом форми з якихось причин здійснено не було¹. Безумовно, це може бути підставою для усиовлення повнолітньої особи, але не єдиною.

Усиновлювачами може бути, перш за все, подружжя, бо вважається, що інтересам дитини в своїй більшості відповідає виховання в сім'ї. Закон забороняє особам, що не перебувають між собою в шлюбі, усиновити одну і ту саму дитину. Між тим, за умови, що чоловік і жінка проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиовлення ними дитини. Вважаємо, що з таким рішенням можна погодитися з певними застереженнями. Навіть поділяючи точку зору відносно того, що фактичне подружжя в соціологічному сенсі складає сім'ю і може забезпечити дитині таке саме виховання, як і особи, що перебувають у зареєстрованому шлюбі², не можна забувати, що такий союз може розпастися в будь-яку мить, що може нанести дитині ще одну травму. Тому при вирішенні цього питання суд повинен з'ясувати всі обставини справи, вирішивши насамперед головне — наскільки таке усиовлення буде відповідати інтересам дитини.

Законодавець пред'являє до усиновлювачів певні вимоги. По-перше, ними можуть бути дієздатні особи, віком не молодше двадцяти одного року за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. По-друге, усиновлювач обов'язково повинен бути старшим за дитину, яку він бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років, а при усиовленні повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років. Такий підхід обумовлюється, напевно, прагненням урівняти сім'ю, в якій буде виховуватися усиовлений, з біологічною сім'єю. Але ми поділяємо точку зору тих нравників, які вважають, що імперативна норма стосовно різниці в віці зовсім не виправдана, якщо це стосується усиовлення дитини мачухою чи вітчимою, близькими родичами, за умови, що дитина знає, що усиновлювачі не є її рідними батьком і матір'ю та інше. Вважаємо, що таким чином штучно звужується коло осіб, які могли би бути усиновлювачами. На наш погляд, доцільним було б надати можливість суду, враховуючи інтереси дитини, скорочувати різницю у віці. До речі, саме таким чином вирішувалося це питання в п. 10 Порядку передачі дітей, які є громадянами України, на усиовлення громадянам України та іноземцям і здійснення контролю за умовами їх проживання у сім'ях усиовителів³.

Законом встановлено перелік тих осіб, які не можуть бути усиновлювачами (ст. 212 СК). Всі ці особи поділяються на певні групи. **До першої групи** слід віднести осіб, які за станом свого здоров'я не можуть виконувати функції усиновлювачів: особи, які обмежені у дієздатності; визнані недієздатними; перебувають на обліку чи на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; зловживають спиртними напоями чи наркотичними засобами, страждають на хвороби, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я (наприклад, туберкульоз, онкологічні захворювання тощо), за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду. **До другої групи** відносяться особи, які у минулому припустили серйозні порушення у своїх зобов'язаннях з виховання дітей, внаслідок чого були позбавлені батьківських прав, і ці права на момент усиовлення не були поновлені; були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиовлення було скасоване або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність

¹Зілковська Л. М. Правове регулювання усиовлення в Україні: автореф. каид. дис. – К. 2002. – С. 6.

² Антокольская М. В. Семейное право / М. В. Антокольская. — М. : Юристи, 2002. - С. 294.

³ Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 20 липня 1996 р. На сьогодні це Положення втратило чинність.

приймної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їх вини. Вважаємо, що особи, які були позбавлені батьківських прав, не можуть розглядатися як претенденти в усиновителі незалежно від того поновлені вони в цих правах чи ні на момент подачі заяви про усиновлення. *До третьої групи* відносяться особи, які з інших об'єктивних причин не можуть бути усиновлювачами, а саме не можуть забезпечити дитині, наприклад, прожитковий мінімум, створити належні умови для проживання і виховання. *До четвертої групи* слід віднести всіх інших осіб, інтереси яких суперечать інтересам дитини, а саме осіб, які були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі честі і гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150¹, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість.

Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі, а також іноземці, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини, особи без громадянства, перебувають у шлюбі з особою, яка відповідно до пунктів 3-6, 8 і 10 статті 212 СК не може бути усиновлювачем.

1.2. Умови, порядок та правові наслідки усиновлення

Умови усиновлення — це згода осіб, які відповідно до закону мають на це право: самої дитини; її батьків або осіб, що їх замінюють; одного з подружжя, якщо він не виступає усиновлювачем.

Умови та вимоги, які повинні бути дотримані при здійсненні усиновлення, витікають з самої суті інституту усиновлення і призначення їх зводиться до того, щоб усиновлення слугувало виключно інтересам дитини. Наприклад, якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні, за виключенням обставин, що мають істотне значення (наприклад, один з братів має фізичну ваду). Згоду на це обов'язково дає орган опіки та піклування. Причому, якщо усиновлення для дитини не є таємним, брат та сестра мають право знати про нове місце її проживання (ст. 210 СК).

Виходячи з того, що сімейне право — частина цивільного права, згода на усиновлення — односторонній правочин, а це означає, що вона може бути визнана недійсною на тих самих підставах, які покладено в основу визнання недійсним будь-якого з правочинів, наприклад, згода дана під впливом тяжкої обставини, під впливом насильства тощо.

Згода дитини на усиновлення. СК встановив, що згода дитини може братися до уваги тільки з того моменту, коли остання може сформулювати і висловити її у формі, яка відповідає її вікові. Але для того, щоб дитина дала згоду або відмовилася від усиновлення, необхідно щоб вона була поінформована відносно правових наслідків усиновлення. Відмова дитини дати згоду на усиновлення, повинна розглядатися як серйозна перешкода для усиновлення. І лише тоді, коли судом буде встановлено, що заперечення дитини не має під собою обґрунтування і не тягне встановлення перешкод до створення нормальних відносин між ним і усиновлювачем, усиновлення провадиться без згоди дитини. Це можливо у таких випадках: якщо дитина у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення, а також, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками (ст. 218СК). Останнє виключення вводиться з метою збереження тайни усиновлення.

Згода батьків на усиновлення дитини. Як правило, усиновлюються діти, у яких нема батьків. На жаль, в сучасних умовах поширеними стали випадки, коли батьки або бодай один з них у дитини є, але існує нагальна потреба змінити догляд за нею, що, безумовно, призведе до істотних юридичних змін у їх стосунках. У цих випадках і потрібна згода кровних (рідних) батьків на це.

Усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків, тобто тоді, коли мати, батько усвідомлюють значення своїх дій та можуть керувати ними. Якщо буде встановлено, що згода дана під тиском фізичного чи психічного насильства, внаслідок збігу тяжких обставин, вона може бути оскаржена у суді. Між тим, відміна усиновлення, що вже відбулося, у разі оскарження згоди батьків можлива лише за умови, якщо це відповідає інтересам дитини.

Згода батьків повинна бути безумовною, наприклад, батьки не можуть вимагати щоб дитина була усиновлена конкретною особою чи подружжям і таке інше. Згода повинна бути безоплатною. Умова про надання усиновлювачем плати батькам за згоду є нікчемною і як наслідок зумовлює необхідність повернення такої плати відповідно за нормами ЦК. Що стосується самої згоди на усиновлення, то в цьому випадку немає причин скасовувати її.

Існує певний порядок для дачі згоди батьками. Так, згода може бути дана лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Це правило тісно пов'язано з медичним критерієм відповідно до якого саме цей період є психічно складним для матері дитини. Якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди потрібна ще згода їх батьків, оскільки їх воля не може визнаватися цілком сформованою. Така думка неодноразово висловлювалася в науковій літературі¹. Тобто ця вимога пов'язана з необхідністю додаткового захисту інтересів неповнолітніх батьків, які могли б вчинити акт, про наслідки якого в подальшому можуть тужити все своє життя. Між тим, доцільним було б розширити перелік осіб, які повинні давати згоду на цей випадок, додавши до них опікунів або попечителів, а за їх відсутності — органи опіки та піклування. Згода батьків на усиновлення їхньої дитини має бути укладена письмово та засвідчена нотаріусом.

Якщо батьки не погоджуються на усиновлення останнє неможливо. Це пояснюється тим, що згода на усиновлення — одне з важливих особистих немайнових прав батьків і воно не може бути порушено, оскільки усиновлення дитини приводить до повного припинення правового зв'язку між нею і батьками (ст. 217 СК).

Усиновлення дитини без згоди батьків. Усиновлення можливо без згоди батьків, якщо вони втратили зв'язок з дитиною: невідомі (усиновлення дитини, яка була підкинута, знайдена), визнані безвісно відсутніми, недієздатними, позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється, протягом двох місяців після народження дитини не забрали її на виховання до себе в сім'ю та запис про них у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до ст.135 СК.

Без згоди повнолітніх батьків проводиться усиновлення, якщо судом буде встановлено, що вони, не проживаючи з дитиною понад шість місяців без поважних причин, не проявляють до неї батьківської турботи та піклування, не виховують і не утримують її. Відомо, що неналежне виконання батьківських прав та обов'язків тягне за собою застосування санкцій. В цьому випадку йдеться саме щодо відповідальності батьків, яка буде застосовуватися лише за наявності вини останніх (ст. 219 СК).

Згода опікуна, піклувальника на усиновлення дитини. Щодо дітей, які позбавлені батьківського піклування, згоду на усиновлення надає опікун, піклувальник, заклад охорони здоров'я чи навчальний заклад, в яких знаходилася дитина. Згода надається в письмовому вигляді (статті 221, 222 СК). Отримання згоди цих осіб необхідно виключно з метою захисту інтересів дитини. Тому, якщо опікун або піклувальник не дають згоди на усиновлення, така згода може бути дана органом опіки та піклування. Між тим, і відмова зазначених органів не є перешкодою для усиновлення дитини, якщо це відповідає її інтересам.

---

¹ Пергамент А. И. Опекa и попечительство / А. И. Пергамент. — М.: Юрид. лит., 1966. — С. 95; Шахматов В. П. Новый кодекс о браке и семье РСФСР / В. П. Шахматов, Б. Л. Хаскельберг. — Томск : Изд-во Томского ун-та, 1970. — С. 253; Кузьмичова Л. Спірне в усиновленні / Л. Кузьмичова // Радянське право. — 1976. — № 7. — С. 60 тощо.

Заклад охорони здоров'я чи навчальний заклад також можуть не дати згоди на усиновлення. Причому, якщо в судовому порядку буде встановлено, що для цього не було достатніх підстав, заперечення цих органів не буде перешкодою до усиновлення.

Згода одного з подружжя на усиновлення дитини. На усиновлення дитини одним з подружжя потрібна письмова згода другого з подружжя, засвідчена нотаріально. Така згода необхідна у зв'язку з тим, що той з подружжя, що не є усиновителем, також буде брати участь у вихованні дитини як вітчим або мачуха. Між тим, усиновлення дитини може відбутися без згоди другого з подружжя, якщо він визнаний безвісно відсутнім, недієздатним, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення (ст. 220 СК).

Порядок усиновлення — це процедура, яка складається з певних стадій і здійснюється відповідними органами за правилами, що встановлені законодавством. СК України зберігає судовий порядок усиновлення (статті 223, 224 СК), за певним винятком (ст. 282 СК). Процедура усиновлення на сьогодні регулюється ЦПК України. Справи про усиновлення дітей, які проживають на території України, розглядаються районним (міським) судом за місцем проживання усиновлюваної дитини чи за місцем проживання заявника. Особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду письмову заяву про усиновлення персонально. Подання заяви через представника не допускається.

Усиновлення, в першу чергу, пов'язане з волею особи, яка бажає усиновити дитину, і тому будь-яка життєва ситуація може вплинути на його наміри. Тому закон дозволяє такій особі відкликати заяву про усиновлення до набрання чинності рішення суду про усиновлення (ч. 2 ст. 223 СК). Після цього відмова від усиновлення стає неможливою.

Постановляючи рішення про усиновлення дитини, суд повинен враховувати всі обставини, що мають істотне значення, а саме стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину; її сімейний стан та умови проживання; ставлення до виховання дитини; мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину; мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву на усиновлення; особу дитини та стан її здоров'я, ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити; взаємини особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, навіть те, як довго ця особа опікується вже дитиною і таке інше (ч. 1 ст. 224 СК). Безумовно, перелік цих обставин не є вичерпним і суддя може вимагати представлення будь-яких інших документів, залучати до участі в справі батьків дитини, саму дитину, яка досягла віку 7 років, інших заінтересованих осіб для того, щоб прийняти вірне рішення.

Тільки при дотриманні всіх умов усиновлення, встановлення здатності особи, яка бажає усиновити дитину, до цього, а також упевненості в тому, що усиновленням будуть забезпечені стабільні та гармонійні умови для життя дитини, суд постановляє рішення, яким оголошує цю особу усиновлювачем дитини. Перепоною до усиновлення не може слугувати той факт, що особа, яка бажає усиновити дитину, вже має або може народити дитину (ч. 3 ст. 224 СК).

Вже на стадії подачі заяви особа, що бажає стати усиновлювачем, може виявити намір бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи, змінити відомості про місце народження та дату народження дитини, а також змінити прізвище, ім'я та по батькові цієї дитини. Між тим, бажання усиновлювача можуть бути задоволеними за загальним правилом лише тоді, коли вони відповідають інтересам дитини. При цьому в ряді випадків передбачено дотримання також і інших умов. Наприклад, при усиновленні дитини, яка досягла семи років, для запису усиновлювача матір'ю, батьком, потрібна її згода, за винятком випадків, якщо дитина проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками, а також якщо вона за станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення.

Бажання змінити дату народження впливатиме на медичні показники розвитку дитини, тому закон дозволяє це зробити, але не більш як на шість місяців.

Зазвичай дитина при усиновленні зберігає своє прізвище, ім'я та по батькові, що витікає з Конвенції про права дитини. Між тим, прізвище та по батькові дитини закон дозволяє змінити за умови, якщо усиновлювачами одночасно являються жінка та чоловік, які записуються батьками дитини. Якщо прізвища усиновлювачів не співпадають, прізвище дитини визначається за їх вибором. Що стосується імені дитини, то це відбувається з її згоди, якщо вона досягла семи років, за виключенням випадку, коли дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до імені.

При усиновленні повнолітньої особи її прізвище, ім'я та по батькові можуть бути змінені тільки з взаємної згоди усиновлювача та самої повнолітньої особи — усиновленого.

Якщо при усиновленні змінюється ім'я, прізвище, по батькові, дата чи місце народження дитини або усиновителі записуються матір'ю, батьком дитини, про це робиться спеціальна вказівка у рішенні суду про усиновлення.

Якщо особа, що бажає стати усиновлювачем, прагне зберегти таємницю усиновлення, то на підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини чи повнолітньої особи орган державної реєстрації актів цивільного стану вносить відповідні зміни та видає нове Свідоцтво про народження дитини. Свідоцтво про народження, що було видане раніше, анулюється.

Слід зазначити, що СК передбачає спеціальні заходи, що спрямовані на збереження таємниці усиновлення. Так, особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення. Усиновлювач має право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, якщо розкриття таємниці усиновлення може заподіяти шкоди її інтересам, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття. Особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення (перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення, розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо), а також інші особи, яким став відомий факт усиновлення, зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним.

Відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, якщо такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною справою чи кримінальним провадженням. Між тим, особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення. Таким чином, можна дійти висновку, що таємницею є не тільки сам факт усиновлення, але таємницю становлять і певні стадії самого процесу усиновлення.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України. Усиновлення громадянином України такої дитини здійснюється в консульській установі чи дипломатичному представництві України. Встановлення винятку із загального правила про судову процедуру усиновлення пов'язано як з найшвидшим вирішенням цього питання. Усиновлення здійснюється відповідно до законів України за виключенням порядку усиновлення.

Усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється у відповідних органах держави, на території якої проживає дитина, але вважається дійсним лише за умови попереднього одержання дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей (ст. 282 СК).

Правові наслідки усиновлення. Усиновлення породжує певні правові наслідки.

По-перше, з моменту здійснення усиновлення, а ним вважається день набрання чинності рішенням суду (ч. 1 ст. 225 СК), припиняються особисті та майнові права і

обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням, за певними виключеннями. Так, наприклад, водночас із заявою про усиновлення суд може розглядати заяву найближчих родичів (баби, діда, рідних братів та сестер дитини) про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку (ч. 2 ст. 232 СК). Суд задовольняє заяву, якщо це буде відповідати інтересам дитини.

По-друге, з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому — між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням.

По-третє, усиновлювачі одержують правовий статус матері, батька, а усиновлені — правовий статус дитини (сина, дочки). Усиновлювачеві надаються права і накладаються на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому самому обсязі, який мають батьки щодо дитини, а особі, яку усиновлено, надаються права і накладаються на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому самому обсязі, який має дитина щодо своїх батьків.

Між тим, у випадках, передбачених законом, дитина зберігає права, які вона мала до усиновлення. Це стосується права на пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до усиновлення (ст. 234 СК).

Відповідно до законодавства за станом утримання та виховання дітей, які були усиновлені, здійснюється нагляд. За дотриманням прав дитини, що усиновлена і проживає в Україні, до досягнення нею повноліття нагляд здійснюється органом опіки та піклування. Якщо діти усиновлені іноземцями і проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України (далі — МЗС) веде облік цих дітей і до досягнення ними вісімнадцяти років здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав.

1.3. Визнання усиновлення недійсним

Виходячи з того, що усиновлення — це юридичний акт, то воно, як і будь-який інший подібний акт, що не досягає поставленої мети, може визнаватися недійсним і скасовуватися. Звідси підставами припинення усиновлення є визнання усиновлення недійсним і скасування усиновлення.

Право на звернення до суду з позовом про визнання усиновлення недійсним мають батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, прокурор, а також усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Усиновлення визнається недійсним, якщо воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною; якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення); якщо воно було проведене на підставі підроблених документів; у разі відсутності згоди на усиновлення другого з подружжя, опікуна, піклувальника, закладу охорони здоров'я або навчального закладу.

Якщо одним з подружжя усиновлена дитина другого з подружжя, усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з ним шлюбні відносини.

Правові наслідки визнання усиновлення недійсним. Усиновлення, визнане недійсним, анулюється з моменту його здійснення, тобто припиняються права та обов'язки, які виникли раніше та встановлені законом для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини й відновлюються права та обов'язки між дитиною, її батьками та іншими родичами за походженням. Дитина, яка не досягла чотирнадцяти років, за бажанням батьків або інших родичів передається їм, а якщо це неможливо, вона передається на опікування органу опіки та піклування. Відновлюється прізвище, ім'я та по батькові дитини, які вона мала до усиновлення. За бажанням дитини вона має право

надалі іменуватися прізвищем, ім'ям та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням.

Суд може постановити рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, на строк не більш як два роки, якщо дитина не має батьків або батьки не мають змоги її утримувати, за умови, що усиновлювач може надавати матеріальну допомогу.

Порядок поновлення актового запису про народження у разі визнання усиновлення недійсним. Після набрання чинності рішенням суду про визнання усиновлення недійсним суд у місячний строк зобов'язаний надіслати копію рішення до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини, який вносить відповідні зміни до актового запису про народження дитини.

1.4. Скасування усиновлення

Скасування усиновлення — теж одна з підстав припинення усиновлення, яку можна розглядати як правоприпинюючий і водночас правовідновлюючий юридичний факт.

Право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення мають батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, прокурор, а також усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Скасування усиновлення відбувається лише за рішенням суду.

Умови скасування усиновлення, коли воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання; дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення; між усиновлювачем і дитиною склалася, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.

Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття за виключенням тих випадків, якщо протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї.

Крім цього, усиновлення повнолітньої особи може бути скасоване судом за взаємною згодою усиновлювача і усиновленого чи на вимогу одного з них, якщо сімейні відносини між ними не склалася.

Усиновлення скасовується від дня набрання чинності рішенням суду.

Правові наслідки скасування усиновлення. У разі скасування усиновлення припиняються на майбутнє права та обов'язки, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем, його родичами і водночас відновлюються права та обов'язки між дитиною та її батьками, іншими родичами за походженням.

Усиновлена дитина передається за бажанням батьків або інших родичів їм, а якщо це неможливо, — вона передається на опікування органів опіки та піклування.

У разі скасування усиновлення як таке, що суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання, якщо дитина не передається батькам, за нею зберігається право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала після усиновлення, а також суд може постановити рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, за умови, що останній може надавати матеріальну допомогу.

Дитина має право на збереження прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням. За бажанням дитини їй присвоюється прізвище, ім'я, по батькові, які вона мала до усиновлення.

Порядок поновлення актового запису про народження у разі скасування усиновлення. Після набрання чинності рішенням суду про скасування усиновлення суд у місячний строк зобов'язаний надіслати копію рішення до органу державної реєстрації

актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини, який вносить відповідні зміни до актового запису щодо народження дитини.

1.5. Позбавлення усиновлювача батьківських прав

Позбавлення усиновлювача батьківських прав — нова підстава припинення усиновлення. До останнього часу вважалося, що позбавлення б'ятьківських прав, як вид сімейної відповідальності, можна застосовувати тільки до рідних батьків, а скасування усиновлення — це по суті, і є позбавлення батьківських прав, але тільки стосовно усиновлювачів¹. Між тим, СК України розширив коло осіб, до яких може бути застосований цей вид відповідальності, виходячи з того, що якщо усиновлювач був записаний матір'ю, батьком усиновленої ним дитини, він як носій батьківських прав, може бути їх позбавлений. Тобто ця новела стосується не всіх усиновлювачів, а лише тих, хто в процесі усиновлення висловив бажання бути записаними у Книзі реєстрації народжень матір'ю або батьком дитини і суд задовольнив таку заяву. Тому і підстави позбавлення усиновлювача батьківських прав такі самі, як і підстави позбавлення батьківських прав рідних батьків (ч. 1 ст. 242). Хоча слід відмітити певну непослідовність законодавця з цього питання, бо батьківськими правами наділяються всі усиновлювачі, а не тільки ті, хто записані матір'ю чи батьком усиновленої ними дитини.

Усиновлювач позбавляється батьківських прав, якщо він: без поважної причини та протягом шести місяців не виявляв щодо усиновленої дитини батьківського піклування; ухилявся від виконання своїх обов'язків з виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти; жорстоко поведився з дитиною; є хронічним алкоголіком або наркоманом; вдається до будь-яких видів експлуатації дитини, примушує її до жебракування та бродяжництва; засуджений за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

У разі позбавлення усиновлювача батьківських прав він втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання; перестає бути її законним представником; втрачає права на пільги та державну допомогу, що видається сім'ям з дітьми; не може бути усиновлювачем, опікуном і піклувальником на майбутнє; не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які він міг би мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування).

Між тим, він не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини і одночасно з позбавленням усиновлювача батьківських прав суд приймає рішення про стягнення аліментів на дитину. У разі якщо мати, батько або інші законні представники дитини відмовляються отримувати аліменти від особи, позбавленої батьківських прав, суд приймає рішення про перерахування аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України та зобов'язує матір, батька або інших законних представників дитини відкрити зазначений особистий рахунок у місячний строк з дня набрання законної сили рішенням суду (ч. 2 ст. 242).

У разі смерті усиновлювача, позбавленого батьківських прав, дитина одержує право на спадкування на загальних підставах (ч. 2 ст. 242). Це дозволяє розглядати позбавлення усиновлювача батьківських прав як міру відповідальності для усиновлювача та міру захисту для усиновленого.

---

¹ Маслов В. П. Действующее законодательство о браке и семье / В. П. Маслов, З. А. Подопригора, О. А. Пушкин. — Харьков : Вища школа, 1974. — С. 191 — 192. На сьогодні таку точку зору поділяє: Зілковська Л. М. Правове регулювання усиновлення в Україні. — С. 3—4.

Батьківські права усиновлювача можуть бути поновлені за його позовом за винятком тих випадків, коли дитина була вже усиновлена і усиновлення не скасовано чи не визнано недійсним судом, або якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття. Суд перевіряє наскільки змінилася поведінка усиновлювача, який був позбавлений батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини. У разі відмови в позові повторне звернення із позовом можливе лише після спливу одного року з часу набрання чинності рішенням суду про таку відмову (ч. 3 ст. 242).

2. ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ НАД ДІТЬМИ

2.1. Поняття і значення опіки та піклування над дітьми

У процесі кодифікації цивільного та сімейного законодавства відбувся певний перерозподіл сфер впливу між цивільним та сімейним законодавством. Більшість норм про опіку та піклування, що виступають як способи доповнення дієздатності та захисту прав і інтересів неповнолітніх і недієздатних осіб, і традиційно містилися в КЗпШС УРСР, знайшли своє закріплення в новому ЦК України у главі 6 «Опіка та піклування» (статті 55—79).

Між тим, питання, пов'язані з встановленням і здійсненням опіки та піклування над дітьми-сиротами і дітьми, які залишилися без батьківського піклування, регулюються главою 19 СК «Опіка та піклування над дітьми» (статті 243—251). Виходячи з цього, слід погодитися з тим, що інститут опіки і піклування — комплексний інститут, а норми СК про опіку та піклування тлумачаться в сполученні з нормами ЦК, що передбачають цей інститут¹, і з нормами адміністративного права, що встановлюють, зокрема компетенцію органів опіки і піклування².

У сімейному праві опіка та піклування розглядаються як передача дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншим особам з метою виховання та захисту їх майнових і особистих прав. Дитина-сирота — це дитина, в якій померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, — це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням батьками покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.

Але опіка і піклування можуть встановлюватися і за життя батьків неповнолітніх дітей у випадках, коли батьки судом позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання дитини, оскільки перебування з батьками небезпечно для її життя; батьки визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно

¹ Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / под ред. Ю. С. Червоного. - К.: Истина. 2003. - 520 с.

² Цю точку зору поділяє, наприклад, І. Бірюков (див.: Сімейне право України : підручник / за ред. В. С. Гопанчука. — К. : Істина, 2002. — С. 261); Ю. С. Червоний (див.: Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины. — С. 410—411); М. Антокольська фактично теж поділяє такий підхід (див.: Сімейне право. - М.: Юристь, 2002. - С. 307).

Між тим, існують і інші точки зору. Так, С. Морозова теж вважає, то це — комплексний інститут, але тільки сімейного і цивільного права (Див.: Цивільне право України : Академічний курс : підручник: у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — Т. 1. Загальна частина. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — С. 130). Н. Єршова вважає опіку та піклування виключно інститутом сімейного права (див.: Вопросы семьи в гражданском праве. — М., 1977. — С. 47). Фактично таку позицію поділяв і Г. К. Матвеев, вважаючи, що норми, які регулюють відносини, пов'язані з вихованням дітей, позбавлених батьківського піклування, носять в основному сімейно-правовий характер (див.: Советское семейное право. — М., 1985. — С. 196).

хворі, розумово відсталі тощо); понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні; не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи чи підкинули дитину, і це підтверджено відповідними актами органів внутрішніх справ; відмовилися від дитини у встановленому законом порядку; перебувають під слідством; виїхали на постійне місце проживання або на постійне місце роботи за кордон чи перебувають у тривалому відрядженні.

Між тим, встановлення опіки та піклування стосовно дитини-сироти і дитини, яка позбавлена батьківського піклування, не є обов'язковим. У випадках, передбачених законом, інші особи насамперед близькі родичі, можуть без встановлення над дитиною опіки і без призначення їх опікунами, звертатися з позовами до суду про захист прав і інтересів такої дитини чи брати участь у її вихованні. Закон відносить до таких осіб діда, бабу, сестру, брата, мачуху, вітчима, особу, яка взяла у свою сім'ю таку дитину («фактичного вихователя») (статті 258, 260, 261, 262 СК).

Питання, пов'язані з утриманням і вихованням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вирішуються не тільки на підставі норм СК і ЦК, а також на підставі Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини¹, відповідно до якого органами опіки та піклування є районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад, які провадять діяльність із соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі забезпечення їх права на виховання у сім'ї, надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, із захисту особистих, майнових і житлових прав дітей. Безпосереднє ведення справ і координація діяльності стосовно захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, покладаються на служби у справах дітей районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, сільських, селищних рад об'єднаних територіальних громад.

Опіка та піклування різняться за своїм змістом. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітньою особою) і має часткову цивільну дієздатність, тобто має право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, і не несе відповідальності за заподіяну нею шкоду. Виходячи з цього, опікуй замінює її у здійсненні всіх інших прав і обов'язків, являючись її законним представником. Між тим, він не має права без дозволу органу опіки та піклування відмовитися від майнових прав підопічного; видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; укладати договори щодо іншого цінного майна (ч. 1 ст. 71 ЦК).

Піклування встановлюється над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітньою особою), яка має неповну цивільну дієздатність, тобто має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи, самостійно

¹Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року №866

укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). Така дитина особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону і самостійно на загальних підставах відповідає за заподіяну нею шкоду. Виходячи з цього, піклувальник дає згоду на вчинення інших правочинів неповнолітньою дитиною, за винятком випадків, передбачених законом. Так, відповідно до ст. 70 ЦК піклувальник не може давати згоду на укладення договорів між підопічним та своєю дружиною (своїм чоловіком) або своїми близькими родичами, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або у безоплатне користування на підставі договору позички, а також може давати згоду на укладення певних договорів тільки з дозволу органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 71 ЦК). Піклувальник захищає дитину від зловживань з боку інших осіб.

Орган опіки та піклування контролює діяльність опікунів (піклувальників) відносно умов утримання, виховання, навчання дитини, здійснюючи такий контроль різними способами, зокрема, перевіркою умов життя дитини, її виховання і навчання, перевіркою звітів опікунів (піклувальників) відносно діяльності за певний термін, співбесідами із сусідами опікунів (піклувальників), вчителями і таке інше. Підставою для оцінки діяльності опікуна (піклувальника) є акт, який складається після кожної планової перевірки.

2.2. Встановлення опіки та піклування над дітьми

Опікуном (піклувальником) може бути тільки фізична особа, хоча функції опікунів можуть виконувати також дитячі заклади, заклади охорони здоров'я, а також самі органи опіки та піклування.

Слід зазначити, що на відміну від КЗпШС УРСР відповідно до якого опіка та піклування встановлювалися органом опіки та піклування, СК, зберігши це правило (ч. 3 ст. 243 СК), передбачає встановлення опіки та піклування також і судом у випадках, передбачених ЦК, а саме, якщо при розгляді справи буде встановлено, що малолітня чи неповнолітня особа позбавлені батьківського піклування (ч. 3 ст. 60 ЦК). Тобто, якщо в судовому порядку задовольняється позов про позбавлення батьківських прав внаслідок чого батько (мати) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання, перестає бути законним представником дитини тощо, суд встановлює або опіку чи піклування над цією дитиною залежно від її віку. Таким чином, новий СК України містить новелу відносно порядку встановлення опіки чи піклування. Але незалежно від того, ким встановлюється опіка чи піклування — судом чи органом опіки чи піклування, опікун (піклувальник) призначається виключно органом опіки та піклування. Причому фізична особа може бути призначена опікуном (піклувальником) лише за її згодою, що має бути виражено в письмовій заяві, як правило, з урахуванням бажання самої дитини.

Таким чином, **встановлення опіки та піклування — це юридичний акт, який є складним за своїм фактичним складом і включає волевиявлення опікуна (піклувальника) (ч. 1 ст. 244 СК) та рішення органу опіки та піклування (ст. 61 ЦК), або рішення суду (ч. 3 ст. 60 СК).** Стосовно побажання малолітньої чи неповнолітньої дитини на встановлення опіки та піклування (п. 2 ч. 4 ст. 63 ЦК), то воно не входить до складу юридичних фактів, що тягнуть виникнення опіки та піклування, бо побажання дитини може враховуватися органом опіки та піклування при призначенні опікуна (піклувальника), але не є обов'язковим.

Вимоги, що встановлює закон до опікуна (піклувальника). Закон передбачає, що **опікуном (піклувальником) дитини може виступати тільки повнолітня дієздатна особа.** У разі її призначення орган опіки та піклування має враховувати її особисті якості, здатність до виховання дитини, ставлення до неї (ч. 2 ст. 244 СК). Виходячи з цього, **не**

можуть бути опікунами (піклувальниками) дитини особи, які за станом свого здоров'я не можуть виконувати функції опікунів (піклувальників) (обмежені у дієздатності; визнані недієздатними; перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами, страждають на хвороби, перелік яких затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я (наприклад туберкульоз, онкологічні захворювання тощо); особи, які у минулому припустилися серйозних порушень у своїх зобов'язаннях щодо виховання дітей, внаслідок чого були позбавлені батьківських прав, і ці права на момент встановлення опіки (піклування) не були поновлені; були усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями іншої дитини, але усиновлення було скасоване або визнане гідійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їх вини; особи, які з інших об'єктивних причин не можуть бути опікунами (піклувальниками), а саме: не можуть забезпечити дитині, наприклад, прожитковий мінімум, створити належні умови для проживання і виховання; іноземців, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини; особи, які були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150¹, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість, а також всі інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

Таким чином, закон акцентує увагу не тільки на здатності особи виконувати функції опікуна (піклувальника) за станом здоров'я, наявності у неї відповідних матеріально-побутових умов для життя дитини, а також на суб'єктивному її ставленні до виховання дитини.

СК України відійшов від закріплення переважного права па опіку близьких родичів дитини, яка позбавлена батьківського піклування (ст. 138 КЗпШС), і це не випадково, бо законодавець не вважає за потрібне зв'язувати орган опіки та піклування такою умовою на випадок, коли особи, які перебувають у сімейних, родинних стосунках з дитиною, не мають необхідних умов для належного виховання і життя майбутнього підопічного чи з будь-яких інших причин не можуть або не бажають опікуватися долею дитини. Тому не можна погодитися з тими правниками, які без будь-яких застережень вказують, що, виходячи саме з п. 2 (читай ч. 2 — *Авт.*) ст. 244 СК, переважне право серед кількох осіб, які бажають стати опікуном чи піклувальником над однією і тією самою дитиною, надається родичам дитини незалежно від місця їх проживання². Безумовно, родичі мають бути найбільш зацікавленими в долі дитини і їм, крім того, легше встановити контакт з дитиною, але не слід надавати цій обставині вирішального значення. В інтересах дитини перевагу можна надати й іншій особі, яка не є родичем³. До того ж, вирішуючи питання про влаштування, наприклад, дитини, один з батьків якої позбавлений батьківських прав, вона, за бажанням другого з батьків, може бути передана йому, якщо ж цього не відбувається, переважно право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід дитини, повнолітні брати та сестри, інші родичі, але, як вже зазначалося раніше, не йдеться в цьому разі щодо опіки чи піклування. Лише у разі якщо

¹ Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року №866

² Сімейне право України : підручник / за ред. В. С. Гопалчука. — К. : Істина, 2002. - С. 262.

³ Маляревський А. Правові питання охорони інтересів дітей гіри здійсненні опіки і піклування / А. Маляревський, Я. Шевченко // Радянське право. — 1973. — № 4. - С. 45.

дитина не може бути передана зазначеним особам або мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органі опіки та піклування (ст. 167 СК).

2.3. Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування

СК України закріплює права дитини, над якою встановлено опіку чи піклування, які повною мірою відповідають тим обов'язкам, що виникають у опікуна чи піклувальника. Аналіз прав такої дитини та дитини, що виховується батьками, дозволяє дійти висновку, що вони майже тотожні, хоча особливість стану дитини, позбавленої батьківського піклування, безумовно, потребує надання їй специфічних прав і накладає на опікунів (піклувальників) специфічних обов'язків.

Відповідно до ст. 247 така дитина має право:

- **на проживання в сім'ї опікуна (піклувальника)**, тобто незалежно від того має вона житло чи ні, дитина може вимагати вселення до опікуна (піклувальника), хоча це ні в якому разі не перешкоджає останньому поселитися у підопічного. Це правило одне з найголовніших, бо дитина потребує сімейного виховання. Але таке вселення не породжує самотійного права на помешкання ні у дитини, ні у опікуна або піклувальника;
- **на збереження права користування житлом**, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування;
- **на отримання житла, у разі його відсутності відповідно до закону**, тобто незалежно від того чи повертається дитина від опікуна (піклувальника), чи повертається вона після виходу із дитячого закладу, не потребуючи подальшого опікування, але потребуючи задоволення свого конституційного права на житло, вона має право на отримання житла¹;
- **на піклування з боку опікуна (піклувальника)**. Це означає, що дитина повинна постійно відчувати турботу щодо своїх потреб як духовних, так і матеріальних. Між тим, опікун (піклувальник) не зобов'язаний утримувати підопічного за свій кошт. Опіка та піклування на відміну від усиновлення не породжує між опікуном (піклувальником) та підопічним правовідносин аналогічних батьківським. Тому дитина, над якою встановлено опіку чи піклування, на відміну від дитини, яка усиновлюється, не втрачає зв'язків із своїми батьками або родичами, а звідси має право на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника. Саме за рахунок цих виплат, а також за рахунок доходів від належного підопічному майна, опікун (піклувальник) самотійно здійснює виграти, необхідні для задоволення потреб підопічного (ч. 3 ст. 72 ЦК), і звітує про це органу опіки та піклуванню.

Ст. 73 ЦК встановлює, що опікун (піклувальник) може отримувати платню на підставах, в розмірі і в порядку, які встановлюються Кабінетом Міністрів України;

- **на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності**. Опікуни та піклувальники мають піклуватися щодо морального та фізичного розвитку дитини, стану її здоров'я, виховувати в дитині працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливого ставлення до старших. Відповідно до чинного законодавства вони мають забезпечити отримання дитиною повної загальної середньої освіти, причому вибір форми освіти (домашня освіта, освіта в приватному ліцеї, в державній загальноосвітній школі), конкретної освітньої установи має здійснюватися за згодою дитини. Але при цьому, на відміну від батьків (усиновлювачів), опікуни (піклувальники) повинні у разі вибору форм і способів виховання дотримуватися рекомендацій органів

¹ На сьогодні такі діти мають право на позачергове надання їм житла відповідно до ст. 46 ЖК УРСР

опіки і піклування, а також рахуватися з думкою самої дитини. Така дитина не втрачає права на спілкування зі своїми родичами, батьками, якщо останні не позбавлені батьківських прав. Тому опікун (піклувальник) має забезпечити дитині здійснення цього права;

- **на захист від зловживань з боку опікуна чи піклувальника.** Зловживання з боку опікуна (піклувальника) — це порушення ним законних прав і інтересів дитини на всебічний розвиток, освіту, виховання, здоров'я, на повагу до її людської гідності (жорстоке поводження, схилення її до жебракування тощо), використання опіки (піклування) з корисною метою. Дії опікуна можуть бути оскаржені заінтересованими особами, в тому числі і родичами підопічного, до органу опіки та піклування чи до суду. Рішення органу опіки та піклування може бути оскаржене до відповідного органу, якому підпорядкований орган опіки та піклування (ст. 79 ЦК).

Якщо дитина постійно проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, функції опікуна та піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію цих закладів. Така дитина також має право на всебічний розвиток, виховання, освіту, повагу до її людської гідності, на збереження права користування житлом, у якому вона раніше проживала, а у разі відсутності житла — право на його отримання відповідно до закону, на пільги, встановлені законом, при працевлаштуванні після закінчення строку перебування у зазначених закладах. Така дитина теж має право на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника.

2.4. Права та обов'язки опікунів та піклувальників

Обов'язки опікуна чи піклувальника координують права підопічного. Виходячи з цього **опікун (піклувальник) зобов'язаний:**

- **виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток.** Опікунам (піклувальникам) належать такі самі права з виховання дітей, як і батькам дитини¹. Між тим, слід погодитися, що ці права вужче за об'ємом і поставлені під більш жорсткий контроль органів опіки та піклування²;
- **забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти;**
- **захищати права та інтереси дитини;**
- **вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону чи рішення суду.** Це право може бути застосовано не тільки відносно сторонніх осіб і родичів дитини (тіток, дядьків, баб, дідів тощо), але й навіть до батьків цих дітей, якщо вони їх незаконно утримують;
- **управляти майном підопічного.** Під управлінням майном слід розуміти будь-які дії опікуна або піклувальника, спрямовані на збереження та використання майна підопічного в його інтересах. Якщо підопічний за станом розумового розвитку та здоров'я може самостійно визначити свої потреби та інтереси, опікун, здійснюючи управління майном підопічного, повинен враховувати його побажання³. При цьому ряд правочинів не дає можливості опікуну будь-що здійснювати із цим майном (ч. 1 ст. 68 ЦК), а ряд правочинів — дозволяє це здійснювати лише з дозволу органів опіки і піклування (ст. 71 ЦК);

¹Такий підхід був характерним і для правників XIX століття. Так, В. І. Синайський вказував, що основна ідея опіки — сурогат батьківського опікування дітьми, їх особистістю та майном (див.: Русское гражданское право. — М.: Статут, 2002. — С. 52), а Д. І. Мейер вважав, що опіка — це заміна батьківської влади (див.: Русское гражданское право. — М.: Статут, 2002. — С. 763).

² Антокольская М. В. Семейное право / М. В. Антокольская. — М.: Юристъ, 2002. - С. 309.

³ Манданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві / Р. А. Майданик. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. — С. 410.

- щорічно, не пізніше 1 лютого подавати до органу опіки та піклування звіт про свою діяльність за минулий рік;
- при припиненні опіки чи піклування подати загальний звіт щодо своєї діяльності.

Опікун (піклувальник) не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, якщо спілкування суперечить інтересам дитини.

2.5. Припинення опіки та піклування над дітьми

СК розрізняє такі поняття як “припинення опіки (піклування)” і “звільнення опікуна (піклувальника) від своїх обов'язків”. Якщо підставою припинення опіки (піклування) за правилом є певний юридичний факт, який не залежить від волі підопічного або опікуна (піклувальника) — це подія, внаслідок чого відпадає необхідність в подальшому здійсненні опіки (піклування), та звільнення відбувається чи на прохання самого опікуна (піклувальника), чи на прохання підопічного, чи за заявою органу опіки та піклування у судовому порядку.

Відповідно до ст. 250 СК опіка чи піклування над дитиною припиняються у випадках, передбачених ЦК України.

Опіка припиняється:

- *передачею малолітньої особи батькам (усиновлювачам),* тобто малолітній особі повертається батьківське піклування (ч. 1 ст. 75 ЦК). Це відбувається лише на підставі рішення органу опіки та піклування;
- *у разі досягнення дитиною чотирнадцяти років.* Особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення органу опіки та піклування щодо цього (ч. 2 ст. 76 ЦК);
- *смертю опікуна або дитини.* В цьому випадку рішення органу опіки та піклування не потрібно (п. 50 Порядку).

Піклування припиняється:

- у випадку досягнення дитиною повноліття (п. 1 ч. 1 ст. 77 ЦК);
- у випадку реєстрації шлюбу дитиною (п. 2 ч. 1 ст. 77 ЦК). Відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам, дитині надається право на шлюб. При цьому суд повідомляє про отримання такої заяви піклувальника дитини, бо останній захищає її інтереси. Навіть якщо піклувальник буде заперечувати проти цього, це не буде слугувати підставою для відмови в задоволенні такої заяви. Відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦК з моменту реєстрації шлюбу такої особи, вона набуває повної цивільної дієздатності, що тягне за собою припинення піклування;
- у випадку надання дитині повної цивільної дієздатності (п. 3 ч. 1 ст. 77 ЦК). Повна цивільна дієздатність відповідно до ч. 1 ст. 35 ЦК України може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років та працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю чи батьком дитини. Це відбувається за рішенням органу опіки та піклування за заявою дитини за письмовою згодою піклувальника, а у разі відсутності такої згоди — за рішенням суду (ч. 2 ст. 35 ЦК). Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. Якщо піклувальник дає на це письмову згоду, дитина реєструється як підприємець і з цього моменту набуває повної дієздатності (ч. 3 ст. 35 ЦК). Набуття повної цивільної дієздатності тягне за собою припинення піклування;
- у разі смерті піклувальника або дитини (п. 50 Порядку). В цьому випадку рішення органу опіки і піклування не потрібне.

Вважаємо, що припинення піклування може відбуватися також і у разі передачі неповнолітньої дитини батькам (усиновлювачам).

2.6. Звільнення опікунів та піклувальників дитини від їх обов'язків

Припинення опіки та піклування без узгодження з опікунами та піклувальниками тягне звільнення їх від виконання своїх обов'язків. Між тим, це не єдина підстава такого звільнення. Відповідно до ст. 251 СК особа може бути звільнена від обов'язків опікуна чи піклувальника дитини у випадках, передбачених ЦК, а також у разі якщо між опікуном, піклувальником і дитиною склалися стосунки, які перешкоджають здійсненню ними опіки, піклування. Звільнення від цих обов'язків здійснюють або органи опіки та піклування, або суд.

Виходячи з того, що обов'язки опікунів та піклувальників ґрунтуються виключно на добровільному виборі, небажанню чи неможливістю останніми їх виконання у майбутньому, підкріплені відповідною заявою, тягне за собою звільнення їх від цих обов'язків у встановленому законом порядку. Така заява розглядається органом опіки та піклування протягом одного місяця. Відповідно до п. 49 Порядку орган опіки та піклування може звільнити особу від здійснення повноважень опікуна, піклувальника у разі невиконання нею своїх обов'язків, поміщення дитини до медичного, навчального, виховного закладу, іншого закладу або установи, в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, у разі, коли між опікуном, піклувальником та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають здійсненню опіки, піклування, а також за наявності обставин, зазначених у статті 212 СК.

Причому виконання таких обов'язків має відбуватися до винесення рішення щодо звільнення опікуна чи піклувальника ще до закінчення місячного строку від дня подання заяви, якщо остання не була розглянута протягом цього строку (ч. 1 ст. 75 ЦК).

Суд або орган опіки та піклування може звільнити піклувальника від його обов'язків за заявою особи, над якою встановлено піклування. Йдеться щодо дитини, яка вже досягла щонайменше чотирнадцяти років і може належним чином оцінити стосунки, що склалися між нею і піклувальником (ч.2 ст.75 ЦК).

За заявою органу опіки та піклування суд може звільнити особу від обов'язків опікуна чи піклувальника у разі невиконання нею своїх обов'язків, наприклад, зловживання своїм правом, ухилення від виконання обов'язків щодо виховання, а також у разі поміщення підопічного до навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи закладу соціального захисту (ч.3 ст.75 ЦК).

3. ПАТРОНАТ НАД ДІТЬМИ

Відповідно до ст. 252 СК патронат над дитиною - це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. Сім'я патронатного вихователя - це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі. Патронатний вихователь - це особа, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї. Патронатним вихователем не можуть бути особи, зазначені у статті 212 цього Кодексу. До сім'ї патронатного вихователя можуть бути одночасно влаштовані тільки діти, які є між собою рідними братами та сестрами, або діти, які виховувалися в одній сім'ї. Термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя встановлюється органом опіки та піклування і не може перевищувати трьох місяців. У разі наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя понад

зазначений термін, орган опіки та піклування може його продовжити. Загальний термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати шість місяців. Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, Типовий договір про патронат над дитиною та Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 148. Оплата послуг патронатного вихователя та виплата соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів. При влаштуванні дитини в сім'ю патронатного вихователя її батьки не звільняються від обов'язку щодо утримання дитини.

За договором про патронат над дитиною орган опіки та піклування влаштовує дитину, яка перебуває у складних життєвих обставинах, в сім'ю патронатного вихователя. Договір про патронат над дитиною укладається в письмовій формі. Договір про патронат над дитиною припиняється у разі прийняття органом опіки та піклування рішення про повернення дитини до її батьків, інших законних представників, її усиновлення, встановлення над нею опіки чи піклування, влаштування її на виховання в сім'ю громадян (прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу) або до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого закладу, а також у разі досягнення дитиною повноліття, смерті дитини чи патронатного вихователя. Договір про патронат над дитиною може бути розірваний за згодою сторін або за рішенням органу опіки та піклування, суду у разі невиконання патронатним вихователем своїх обов'язків за договором.

Для влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя здійснюється за письмовою згодою її батьків, інших законних представників. У разі якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди на влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя потрібна згода їхніх батьків. Влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя здійснюється без згоди батьків, інших законних представників у разі відібрання у них дитини, відсутності відомостей про місце їх перебування, а також за наявності безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини. На період перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя за нею зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до влаштування в сім'ю патронатного вихователя. Дитина, влаштована в сім'ю патронатного вихователя, має право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами.

1. Патронатний вихователь зобов'язаний:

- 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;
- 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;
- 3) співпрацювати з батьками, іншими законними представниками дитини задля подолання складних життєвих обставин у межах та у спосіб, визначені органом опіки та піклування;
- 4) забезпечити надання чи доступ до послуг, визначених договором про патронат над дитиною;
- 5) сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною.

4. ПРИЙОМНА СІМ'Я

Однією з форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є створення прийомних сімей¹. На сьогодні цей інститут регулюється гл. 20-1 СК (статті 256¹—256⁴) і Положенням про прийомну сім'ю (далі — Положення)².

Зазначені нормативно-правові акти мають певні розбіжності в визначенні поняття прийомної сім'ї. Більш повним слід вважати поняття, яке містить Положення, де **приймною сім'єю визнається сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за платню взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**. Що стосується СК, то в ньому хоч і передбачається можливість бути прийомними батьками не тільки для подружжя, але й для особи, що не перебуває у шлюбі, але не вказується на це у визначенні поняття прийомної сім'ї.

Прийомні батьки — це подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли добровільно за платню на виховання та спільне проживання прийомних дітей на власну житлову площу за наявності відповідних санітарно-гігієнічних та побутових умов (належного стану житлового приміщення, необхідної житлової площі, належного санітарного стану, наявності необхідних меблів, побутової техніки та інших предметів тривалого вжитку, наявності умов для проживання, виховання та розвитку дитини).

Фінансування прийомних сімей здійснюється за рахунок державного бюджету. Щомісячна державна соціальна допомога на прийомну дитину становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку. Одному виплачується з прийомних батьків виплачується грошове забезпечення. Заощаджені протягом року бюджетні кошти вилученню не підлягають і використовуються прийомними батьками для задоволення потреб прийомних дітей у наступному році.

Прийомними батьками можуть бути працездатні особи, які перебувають у шлюбі, крім випадків, якщо хоча б одна з них не пройшла курс підготовки потенційних кандидатів у прийомні батьки, що є обов'язковим.

Крім того, не можуть бути прийомними батьками особи, які: обмежені у дієздатності; визнані недієздатними; позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені; були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасоване або визнане недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини; за станом здоров'я не може виконувати обов'язки щодо виховання дітей (особи з інвалідністю I і II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують стороннього догляду, особи, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства); перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу); страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством

¹ Слід зазначити, що така форма сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, знайшла своє закріплення в СК України лише після отримання позитивних результатів експерименту з утворення таких сімей в Автономній Республіці Крим, Запорізькій, Львівській, Харківській областях та у м. Києві. Див.: постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 1998 р. «Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей в Запорізькій області» (Офіційний вісник України. - 1998. - № 9. - Ст. 341); від 15 вересня 1999 р. «Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей у деяких регіонах України» (Офіційний вісник України. — 1999. — № 38. — Ст. 1903).

² Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. // Офіційний вісник України. — 2002. — № 18. — Ст. 926.

охорони здоров'я України; є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини; були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150¹, 164,166, 167,169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість; інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини. Так, не можуть бути прийомними батьками особи, з якими на спільній житловій площі проживають члени сім'ї, які мають глибокі органічні ураження нервової системи, хворі на СНІД (крім сімей, які беруть на виховання дітей, уражених ВІЛ-інфекцією), відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства.

Влаштування дітей у прийомну сім'ю проводиться з урахуванням віку прийомних батьків та дітей, щоб на час досягнення обома прийомними батьками пенсійного віку всі прийомні діти досягли віку вибуття з прийомної сім'ї. У разі досягнення пенсійного віку одним з прийомних батьків час перебування дітей визначається за віком молодшого з батьків. В окремих випадках за згодою сторін прийомна сім'я може функціонувати і після досягнення прийомними батьками пенсійного віку, але не більше ніж протягом п'яти років.

Прийняття дитини на виховання у прийомну сім'ю — це юридичний акт, який є складним за своїм фактичним складом і включає волевиявлення подружжя або особи, яка не перебуває у шлюбі, та рішення відповідного державного органу. Хоча відповідно до ч. 2 ст. 256³ СК на влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, така згода не входить до складу юридичних фактів, які тягнуть виникнення прийомної сім'ї, бо у певних випадках влаштування у прийомну сім'ю провадиться і без згоди дитини.

Рішення про утворення прийомної сім'ї приймається районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчими органами міських, районних у містах (в разі утворення) рад на підставі заяви сім'ї або окремої особи, які виявили бажання утворити прийомну сім'ю, за поданням відповідного висновку служби у справах дітей районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчих органів міських, районних у містах (в разі утворення) рад про можливість утворення прийомної сім'ї за результатами проходження курсу підготовки і рекомендацією відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Претенденти на прийомних батьків обов'язково інформуються щодо стану здоров'я, фізичного та розумового розвитку дітей, яких вони бажають взяти на виховання та спільне проживання.

На підставі рішення про утворення прийомної сім'ї між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення щодо її утворення, укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї на виховання та спільне проживання (далі — договір).

За цим договором прийомні батьки зобов'язуються:

1. створити належні умови для всебічного розвитку дітей, одержання ними освіти, підготовки до самостійного життя та праці;
2. захищати їх права та інтереси;
3. проводити щороку їх медичне обстеження та виконувати рекомендації лікарів-спеціалістів;
4. співпрацювати з відповідними органами (центрами соціальних служб) у ході здійснення соціального супроводження прийомних сімей;
5. у разі виникнення несприятливих умов для утримання, виховання і навчання прийомних дітей повідомляти про це місцеву службу у справах неповнолітніх;

6. у роботі з дітьми дотримуватися вимог законодавства України про захист інтересів дітей та охорону дитинства;

7. співпрацювати з місцевими службами у справах неповнолітніх та соціальними службами, залучати спеціалістів до вирішення проблемних питань;

8. використовувати в повному обсязі та за призначенням державну соціальну допомогу, надану прийомним дітям, на забезпечення їх повноцінного харчування, утримання, виховання, розвитку і освіти.

9. сприяти установленню контакту між дітьми, які виховуються у прийомній сім'ї, та кандидатами в усиновлювачі, яких направила служба у справах дітей за місцем взяття дитини на місцевий, регіональний чи централізований облік дітей, які можуть бути усиновлені. У разі створення перешкод громадянам України в усиновленні дітей розглядається питання про припинення дії договору з прийомними батьками;

10. забезпечувати право дитини на свободу світогляду та віросповідання;

11. підвищувати свою кваліфікацію у сфері виховання дітей;

12. у разі поповнення прийомної сім'ї дітьми прийомні батьки подають службі у справах дітей за місцем проживання чи перебування довідку про доходи сім'ї за останні шість місяців без урахування державної соціальної допомоги на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, або довідку про подану декларацію про майновий стан і доходи (про сплату податку на доходи фізичних осіб та про відсутність податкових зобов'язань з такого податку).

У разі коли середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців є меншим від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення, питання функціонування прийомної сім'ї виноситься на розгляд комісії з питань захисту прав дитини.

Прийомні батьки несуть відповідальність за прийомних дітей згідно із законодавством.

Відповідний державний орган зобов'язується:

- 1) забезпечити соціальне супроводження прийомної сім'ї, закріплення за нею соціального працівника;
- 2) забезпечити щорічне безоплатне медичне обстеження дітей;
- 3) здійснювати координацію діяльності відповідних установ та організацій, пов'язаної із захистом прав дітей, та нести відповідальність за функціонування прийомної сім'ї;
- 4) щомісяця не пізніше ніж 20 числа перераховувати на особовий рахунок у банківській установі одного з прийомних батьків або виплачувати через державні підприємства поштового зв'язку державну соціальну допомогу на дітей та грошове забезпечення.

Прийомні діти — це діти-сироти і діти, які позбавлені батьківського піклування, що передані на виховання і сумісне проживання в прийомну сім'ю.

На кожну дитину, яка передається у прийомну сім'ю, органи опіки і піклування зобов'язані видати такі документи: рішення органу опіки та піклування щодо направлення дитини у прийомну сім'ю; свідоцтво про народження дитини; висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини; довідку (атестат) про освіту чи висновок щодо рівня розвитку, наданий психолого-медико-педагогічною консультацією; рішення органу опіки та піклування за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, щодо встановлення відповідного статусу такої дитини та документи, на підставі яких ухвалено таке рішення (документи щодо батьків або осіб, що їх замінюють: копія свідоцтва про смерть, вирок або рішення суду, довідка про хворобу, розшук батьків та інші документи, що підтверджують відсутність батьків або неможливість виховання ними своїх дітей тощо; опис належного дитині майна, у тому числі житла, та відомості щодо осіб, які відповідають за його збереження); довідка щодо

наявності та місцезнаходження братів і сестер чи інших близьких родичів дитини; пенсійне посвідчення на дітей, які одержують пенсію, копія ухвали суду про стягнення аліментів. За прийомними дітьми зберігаються пільги й державні гарантії, що передбачені законодавством, для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також раніше призначені аліменти. Зазначені суми коштів переходять у розпорядження прийомних батьків і витрачаються ними на утримання прийомних дітей.

Органи опіки та піклування забезпечують збереження житла та майна таких дітей за місцем його перебування і здійснюють контроль за його використанням.

Прийомні діти виховуються в прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання в професійно-технічних, вищих навчальних закладах I—IV рівня акредитації — до його закінчення, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку.

Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, якщо це не суперечить їх інтересам і не заборонено рішенням суду. Форми такого спілкування визначають органи опіки та піклування за погодженням з прийомними батьками та за участю центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Дія договору припиняється у разі виникнення у прийомній сім'ї несприятливих умов для виховання дітей та спільного проживання (тяжка хвороба прийомних батьків, зміна їх сімейного стану, відсутність взаєморозуміння батьків з дітьми, конфліктні стосунки дітей), невиконання прийомними батьками обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей, порушення схеми антиретровірусної терапії дитини, повернення дітей рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновителю), досягнення дитиною повноліття, досягнення батьками пенсійного віку, виявлення обставин щодо навмисного виведення дитини з прийомної сім'ї з метою усиновлення її іноземцями, за винятком ситуацій, якщо іноземець є родичем дитини, за згодою сторін та з інших причин, передбачених договором, а також за наявності обставин, зазначених у ст.212 СК

У разі припинення дії договору сім'я позбавляється статусу прийомної, а питання про подальше влаштування дітей вирішується органом опіки й піклування (дітей, уражених ВІЛ-інфекцією, — органом опіки й піклування на підставі висновку закладу охорони здоров'я), який уживає вичерпних заходів до запобігання поверненню (влаштуванню) дітей в інтернатні заклади.

Обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із залученням спеціалістів з питань психології, педагогіки, медицини тощо періодично, але не рідше ніж раз на два роки, організують навчання для прийомних батьків з метою підвищення їх виховного потенціалу. Курс підготовки проводиться за програмою, затвердженою наказом центрального органу виконавчої влади з питань сім'ї, дітей та молоді.

Для прийомних батьків, які виховують дітей, уражених ВІЛ-інфекцією, відділи у справах сім'ї, дітей та молоді разом із закладами охорони здоров'я організують навчання з догляду за такими дітьми не рідше одного разу на рік за програмою, затвердженою Мінсоцполітики разом з Міністерством охорони здоров'я.

Соціальне супроводження прийомних сімей здійснюється постійно центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та передбачає надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних та інформаційних послуг, спрямованих на створення належних умов функціонування прийомної сім'ї.

5. ДИТЯЧИЙ БУДИНОК СІМЕЙНОГО ТИПУ

Належні умови для виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейному оточенні створюються і за рахунок влаштування їх у дитячі будинки сімейного типу. На сьогодні ця форма влаштування регулюється гл. 20-2 СК

(статті 256⁵—256⁸) та Положенням про дитячий будинок сімейного типу (далі — Положення)¹

Дитячий будинок сімейного типу — окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 256⁵ СК, абз. 1 п. 2 Положення). Хоча в СК не передбачається загальна кількість дітей, що можуть виховуватися в цій сім'ї, Положення містить норму, відповідно до якої кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних дітей.

Дитячий будинок сімейного типу комплектується дітьми протягом дванадцяти місяців з дня створення. До нього, в першу чергу, влаштовуються діти, які перебувають між собою у родинних стосунках, за винятком випадків, якщо за медичними показаннями чи з інших причин вони не можуть виховуватися разом. На кожну дитину орган опіки та піклування зобов'язаний надати відповідні документи: рішення органу опіки та піклування щодо направлення дитини на виховання та спільне проживання у дитячому будинку сімейного типу; свідоцтво про народження дитини; медичну довідку щодо стану здоров'я чи витяг з історії розвитку дитини; довідку (атестат) про освіту або висновок психолого-медико-педагогічної консультації щодо рівня розвитку дитини; документи щодо батьків або осіб, які їх замінюють (свідоцтво про смерть, вирок або рішення суду, довідка про хворобу, розшук батьків та інші документи, що підтверджують відсутність батьків або неможливість виховання ними своїх дітей; довідку про наявність та місцеперебування братів і сестер чи інших близьких родичів дитини; опис належного дитині майна, у тому числі житла, та відомості щодо осіб, які відповідають за його збереження; пенсійну книжку на дітей, які одержують пенсію, копію ухвали суду щодо стягнення аліментів.

Особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (далі — вихованці) в дитячий будинок сімейного типу, отримують статус *батьків-вихователів*. Вони стають законними представниками вихованців і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники. Батькам-вихователям виплачується грошове забезпечення у порядку, встановленому законом.

Батьками-вихователями можуть бути повнолітні та працездатні особи, за винятком осіб, визначених у ст. 212 СК, а саме: обмежені у дієздатності; визнані недієздатними; перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами, страждають на хвороби, перелік яких затверджується Міністерством охорони здоров'я України (наприклад туберкульоз, онкологічні захворювання тощо); особи, які у минулому припустилися серйозних порушень у своїх зобов'язаннях щодо виховання дітей, внаслідок чого були позбавлені батьківських прав, і ці права на момент встановлення опіки (піклування) не були поновлені; були усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями іншої дитини, але усиновлення було скасоване або визнане недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їх вини; за станом здоров'я не може виконувати обов'язки щодо виховання дітей (особи з інвалідністю I і II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують стороннього догляду, особи, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства); особи, які з інших об'єктивних причин не можуть бути опікунами (піклувальниками), а саме не можуть забезпечити дитині, наприклад, прожитковий мінімум, створити належні умови

¹ Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. // Офіційний Вісник України. - 2002. - № 18. - Ст. 925.

для проживання і виховання; іноземців, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини; особи, які були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150¹, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість, а також всі інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

Рішення про створення та забезпечення функціонування дитячого будинку сімейного типу приймається районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчими органами міських, районних у містах (в разі утворення) рад (далі - орган, який прийняв рішення) на підставі заяви осіб або особи, яка не перебуває у шлюбі, що виявили бажання створити такий будинок, з урахуванням результатів навчання, подання відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і висновку служби у справах дітей про наявність умов для його створення. Зазначених осіб обов'язково інформує служба у справах дітей про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дітей, яких вони бажають узяти на виховання та спільне проживання. Орган, який прийняв рішення, несе відповідальність за забезпечення функціонування дитячого будинку сімейного типу відповідно до законодавства.

На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на влаштування її до дитячого будинку сімейного типу з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності батьків-вихователів і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

На підставі рішення щодо створення дитячого будинку сімейного типу між батьками-вихователями та органом, який прийняв рішення про його створення, укладається договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу (далі — договір). Таким чином, батьки-вихователі несуть не тільки такі самі обов'язки щодо виховання та розвитку вихованців, як і батьки щодо виховання і розвитку рідної дитини (ст. 150 СК), а й додаткові обов'язки, а саме зобов'язуються: у роботі з вихованцями дотримуватися вимог законодавства України про захист інтересів дітей та охорону дитинства; щороку проводити медичне обстеження дітей та виконувати рекомендації лікарів-спеціалістів; співпрацювати з відповідними державними органами та місцевими службами у ході здійснення соціального супроводження дитячих будинків сімейного типу; звертатися до них у зв'язку з необхідністю залучення фахівців для вирішення проблемних питань; брати участь у різних формах підвищення кваліфікації; у разі виникнення несприятливих умов для утримання, виховання та навчання вихованців, повідомляти про це місцеві служби у справах неповнолітніх; використовувати в повному обсязі та за призначенням державну соціальну допомогу, що надається вихованцям на забезпечення їх повноцінного харчування, утримання, виховання, розвитку і освіти; сприяти установленню контактів дітей, які виховуються у дитячому будинку сімейного типу, з кандидатами в усиновлювачі, яких направила служба у справах дітей за місцем взяття дитини на місцевий, регіональний чи централізований облік дітей, які можуть бути усиновлені. У разі створення перешкод громадянам України в усиновленні дітей розглядається питання про припинення дії договору з батьками-вихователями; створювати належні умови для всебічного розвитку дітей, здобуття ними освіти, підготовки їх до самостійного життя та праці; забезпечувати право дітей на свободу світогляду та віросповідання; у разі прийому

---

¹ Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. // Офіційний Вісник України. - 2002. - № 18. - Ст. 925.

до дитячого будинку сімейного типу нових вихованців подати службі у справах дітей за місцем проживання чи перебування довідку про доходи сім'ї за останні шість місяців без урахування державної соціальної допомоги на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, або довідку про подану декларацію про майновий стан і доходи (про сплату податку на доходи фізичних осіб та про відсутність податкових зобов'язань з такого податку). У разі коли середньомісячний сукупний дохід сім'ї у розрахунку на одну особу за попередні шість місяців є меншим від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення, питання функціонування дитячого будинку сімейного типу виноситься на розгляд комісії з питань захисту прав дитини.

Батьки-вихователі несуть відповідальність за вихованців згідно із законодавством та за діяльність дитячого будинку сімейного типу.

Державний орган зобов'язується: щомісяця не пізніше ніж 20 числа перераховувати на особові рахунки у банківській установі обох батьків-вихователів або виплачувати через державні підприємства поштового зв'язку державну соціальну допомогу на дітей та грошове забезпечення; надати в користування батькам-вихователям індивідуальний житловий будинок або багатокімнатну квартиру за нормами, встановленими законодавством разом з необхідними меблями, побутовою технікою та іншими предметами тривалого вжитку. Користування цим приміщенням здійснюється в порядку, встановленому законодавством для користування службовими приміщеннями; надати у користування земельну ділянку для ведення садівництва та городництва; надати у користування дитячому будинку сімейного типу транспортний засіб; щороку затверджувати кошторис на підтримання в належному технічному стані будівлі дитячого будинку сімейного типу після ознайомлення з ним батьків-вихователів; забезпечити соціальне супроводження дитячого будинку сімейного типу; забезпечити щорічне безоплатне медичне обстеження дітей; здійснювати координацію діяльності відповідних районних (міських) установ та організацій, пов'язаної із захистом прав дітей, контролювати виконання батьками-вихователями своїх обов'язків щодо виховання та утримання вихованців.

Дія договору припиняється у разі, якщо в дитячому будинку сімейного типу виникають несприятливі умови для виховання та спільного проживання дітей (важка хвороба батьків-вихователів, відсутність взаєморозуміння з дітьми, конфліктні стосунки між дітьми, невиконання батьками-вихователями обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей), повернення вихованців рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновителю), досягнення дитиною повноліття, виявлення обставин щодо навмисного виведення дитини з дитячого будинку сімейного типу з метою усиновлення її іноземцями, за винятком ситуацій, якщо іноземець є родичем дитини, за згодою сторін та з інших причин, передбачених договором, за рішенням суду, а також за наявності обставин, зазначених у ст.212 СК.

Вихованці перебувають у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I—IV рівня акредитації — до його закінчення, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку. За ними зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вони мали до влаштування до дитячого будинку сімейного типу. Вони мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може заподіяти шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Збереження майна, у тому числі житла вихованців за місцем його перебування, та контроль за його використанням забезпечують органи опіки та піклування.

У разі припинення дії договору питання про подальше влаштування вихованців вирішується органом опіки та піклування, який вживає вичерпних заходів влаштування

дітей у сім'ї громадян України — на усиновлення, під опіку чи піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Після закінчення строку перебування вихованців у дитячому будинку сімейного типу в разі відсутності у них права на житло органи опіки (піклування) забезпечують вихованців дитячого будинку сімейного типу протягом місяця у позачерговому порядку впорядкованим соціальним житлом.

Соціальне супроводження дитячих будинків сімейного типу здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що передбачає надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних та інформаційних послуг, спрямованих на створення належних умов функціонування дитячого будинку сімейного типу. Соціальне супроводження здійснюється постійно.

Фінансування дитячого будинку сімейного типу здійснюється за рахунок видатків державного бюджету в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Розмір державної соціальної допомоги на вихованців становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку.

У разі зменшення кількості вихованців внаслідок вибуття їх за віком або з інших причин за згодою сторін договору вирішується питання про поповнення дитячого будинку сімейного типу вихованцями, або переведення його в статус прийомної сім'ї. Рішення про поповнення дитячого будинку сімейного типу вихованцями приймається на підставі заяви батьків-вихователів за наявності висновків служби у справах дітей, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який здійснює соціальне супроводження сім'ї, про доцільність влаштування дітей на виховання та спільне проживання у сім'ю. Батьки-вихователі у разі прийому до дитячого будинку сімейного типу нових вихованців подають службі у справах дітей за місцем проживання чи перебування довідку про доходи сім'ї за останні шість місяців без урахування державної соціальної допомоги на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, або довідку про подану декларацію про майновий стан і доходи (про сплату податку на доходи фізичних осіб та про відсутність податкових зобов'язань з такого податку). У разі коли середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців є меншим від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення, питання функціонування дитячого будинку сімейного типу виноситься на розгляд комісії з питань захисту прав дитини.

Ліквідація дитячого будинку сімейного типу здійснюється за рішенням органу, який створив його, або за рішенням суду.